

Tomasz Marek Królasik

Uniwersytet Warszawski

e-mail: t.krolasik@gmail.com

telefon: +48 22 55 24 397

DOI: 10.15290/mhi.2014.13.02.05

Poglądy Franciszka Ksawerego Szaniawskiego na temat uregulowania rozwodów w Kodeksie Napoleona

SUMMARY

Franciszek Ksawery Szaniawski on legal regulation of divorce in Napoleonic Code

This paper concerns Franciszek Ksawery Szaniawski and his interpretations of legal regulation of divorce in the Napoleonic Code. In 1808 the Napoleonic Code was enforced on territory of the Duchy of Warsaw. This modern civil code included regulations of divorce unknown to the traditional Polish law (there was no institution of divorce). Soon it appeared that Polish society, especially the Catholic Church but not only, is strongly opposed to divorce in newly restored Polish State. Franciszek Ksawery Szaniawski was both Catholic priest and state official working in The Ministry of Justice. As a very first translator of Napoleonic Code into Polish language, he took part in national debate on regulation of divorce in Napoleonic Code. Franciszek Ksawery Szaniawski pointed out several general disadvantages of divorces i.e. ruining of a family life, negative impact on social customs and behaviour and uncertain future of children whose parents divorced. In spite of these disadvantages F.K. Szaniawski stated, however, that institution of divorce, used under limits protected by judges in Polish Courts, is highly compatible with other provisions of the Napoleonic Code and shouldn't be wiped out of the Code. According to Szaniawski divorce can be applied only when it is necessary and in a very precise and narrow way. That way of thinking on divorce was very uncommon for a Catholic priest. Szaniawski eventually popularized new hybrid idea of marriage in the Duchy of Warsaw reflecting its religious and civil aspect separately.

Key words: Napoleonic Code, Duchy of Warsaw, civil divorce, Franciszek Ksawery Szaniawski

Słowa kluczowe: kodeks Napoleona, Księstwo Warszawskie, rozwód, Franciszek Ksawery Szaniawski

1. Wstęp

Okres Księstwa Warszawskiego jest dla historyków prawa szczególnie interesujący ze względu na obowiązywanie na jego terytorium regulacji fran-

cuskich, często odmiennych od dawnego prawa polskiego czy ustawodawstwa państw zaborczych. Najbardziej doniosła ustawa francuska, która obowiązywać miała w Księstwie Warszawskim na mocy art. 69 Konstytucji Księstwa Warszawskiego, to Kodeks Napoleona (na terenach polskich oficjalna nazwa wprowadzona w 1808 roku). *Code civil des Français*, przemianowany w 1807 roku na *Code Napoleon*, od ponad dwustu lat stanowi obiekt wyjątkowej uwagi historyków i cywilistów m.in. ze względu na wysoko oceniane walory formalne. Uważany za „arcydzieło sztuki legislacyjnej swojej epoki. Zwięzły, operujący prostymi i jasnymi sformułowaniami”¹, w dziedzinie prawa małżeńskiego był dla mieszkańców Księstwa Warszawskiego rewolucyjny, gdyż m.in. wprowadził – znaną już od tzw. *droit intermédiaire* z okresu rewolucji francuskiej – zasadę świeckiej formy małżeństwa² ze wszystkimi tego konsekwencjami, z których do najbardziej doniosłych należy rozwiązanie małżeństwa, czyli rozwód³. Relacje między świeckimi i duchownymi decydentami Księstwa Warszawskiego to temat licznych opracowań⁴ ze względu na konflikt na gruncie prawa małżeńskiego w Kodeksie Napoleona. Franciszek Ksawery Szaniawski jest na tym tle jednostką niezwykle interesującą, gdyż, z jednej strony, jako etatowy pracownik ministerstwa sprawiedliwości, autor popularnego tłumaczenia na język polski Kodeksu Napoleona, a wreszcie wykładowca w nowo powstałej Szkole Prawa, ale także duchowny katolicki pełniący rozmaite funkcje w diecezji warszawskiej⁵, był przedstawicielem zarówno grupy wyższych urzędników państwowych, jak i Kościoła. Chciałbym przedstawić poglądy Franciszka Ksawerego Szaniawskiego na temat rozwodu w Kodeksie Napoleona, które zawarł w pracy pt. *Jak przepisy Kodexu Napoleona o rozwodach rozumianými byćdź maiq?*⁶

¹ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 193.

² Eadem, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 93–94.

³ Rozwody przewidywał także Landrecht pruski.

⁴ M. Loret, *Stosunek Kościoła do państwa w Księstwie Warszawskim*, „Przegląd Narodowy”, R. VII, t. XIII, Warszawa 1914, s. 120–140; S. Cynar, *Ignacy Raczyński. Ostatni Prymas Polski porzuceniowej i jego działalność duszpasterska w okresie Księstwa Warszawskiego*, Londyn 1954; S. Kieniewicz, *Czasy Księstwa Warszawskiego (1806–1813)*, [w:] *Historia Polski*, red. T. Manteuffel, t. II, Warszawa 1958, s. 132–133.; B. Grochulska, *Księstwo Warszawskie*, wyd. II, Warszawa 1991, s. 125–128; H. Gryn-waser, *Kodeks Napoleona w Polsce*. Pisma, Wrocław 1951; W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964; idem, *Struktura społeczno-prawna Księstwa Warszawskiego*, „Studia Śląskie” 1971, nr 20, s. 451–480; J. Dutkiewicz, *Watykan wobec Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1831*, [w:] *Szkice z dziejów papieżstwa*, red. K. Piwarski, Warszawa 1960; K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*; P. Góralczyk, *Państwo a Kościół katolicki w Księstwie Warszawskim w latach 1807–1815*, [w:] *Księstwo Warszawskie w historii i tradycji napoleońskiej (1807–2007)*, red. K. Bucholc-Srogosz, M. Trąbski, Częstochowa 2008.

⁵ H. E. Wyczawski, *Fr. Ks. Szaniawski*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. IV, Warszawa 1983, s. 248–250. Był on, poczynając od 1809 r., kanonikiem w kapitule warszawskiej, pełniącym obowiązki surogata w konsystorzu warszawskim, oficjałem generalnym, a następnie wikariuszem kapitulnym archidiecezji warszawskiej.

⁶ F. K. Szaniawski, *Jak przepisy Kodexu Napoleona o rozwodach rozumianými byćdź maiq?*, Warszawa 1811.

w kontekście jego aktywności o charakterze urzędowym, dydaktycznym i duchownym. Szaniawski stara się pogodzić literę świeckiego kodeksu o świeckim prawie małżeńskim z katolickim sakramentem małżeństwa.

2. Działalność publiczna, naukowa i dydaktyczna F. K. Szaniawskiego

Autor pierwszego przekładu Kodeksu Napoleona na język polski był od początku swojej działalności publicznej związany z osobą Feliksa Łubieńskiego. Jako wychowawca dzieci Łubieńskiego, od końca lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku, F. K. Szaniawski, wychowanek kieleckiego seminarium duchownego i prawnik (doktorem obojga praw zostanie w 1816 roku), szybko zaczął cieszyć się szczególnym zaufaniem swojego patrona⁷. Wraz z objęciem przez Feliksa Łubieńskiego nowych funkcji we władzach Księstwa Warszawskiego (w styczniu 1807 roku został mianowany dyrektorem wydziału sprawiedliwości Komisji Rządzącej, a od października 1807 roku był ministrem sprawiedliwości) Szaniawski rozpoczyna pracę w resorcie sprawiedliwości oraz wchodzi w skład Komisji Prawodawczej Księstwa Warszawskiego⁸.

2.1. Przekład Kodeksu Napoleona na język polski

Niewątpliwie jednym z najważniejszych zadań F. K. Szaniawskiego w początkach jego pracy państwowej było zlecone przez Łubieńskiego tłumaczenie Kodeksu Napoleona. Warto podkreślić szczególne predyspozycje tłumacza, gdyż w 1804 roku przebywał we Francji, gdzie żywo interesował się zarówno prawem francuskim, jak i nauką prawa – szczególnie rolą o organizacji ówczesnych francuskich szkół prawa oraz tzw. wolnych akademii prawa – czego owocem była ukazana w druku *Organizacja Notariuszów i szkół prawa*^{9,10}. Tłumaczenie Kodeksu Napoleona na język polski ukazało się w trzech częściach w czerwcu 1807 roku, w grudniu 1807 oraz na początku 1808¹¹, lecz mimo faktu, że było ono gotowe przed wejściem w życie tej ustawy 1 maja 1808 roku, to i tak tekstem legalnym był oryginalny tekst francuski. Zostało to potwierdzone 10 października 1809 roku dekretem królewskim stanowiącym, że „oryginał francuski jest prawem, dopóki autentyczne tłumaczenie na język polski ogłoszonym nie będzie”. Żadne tłumaczenie w dobie Księstwa

⁷ K. Pol, *Poczet prawników polskich XIX–XX w.*, Warszawa 2011, s. 47–48.

⁸ Ibidem, s. 51.

⁹ F. K. Szaniawski, *Organizacja Notariuszów i szkół prawa*, Warszawa 1807.

¹⁰ K. Pol, op. cit., s. 48.

¹¹ Ibidem, s. 51.

Warszawskiego nie uzyskało statusu tekstu autentycznego (m.in. w 1810 roku ukazało się również tłumaczenie kodeksu autorstwa ks. Ksawerego Michała Bohusza). Do 1830 roku ukazało się sześć wydań przekładu kodeksu autorstwa F. K. Szaniawskiego, co najlepiej świadczy o jego nieprzemijającej popularności, a autor w międzyczasie odbył kolejną podróż do Paryża w 1810 roku w celu „lepszego poznania ducha prawa francuskiego”¹². Należy zauważyć, że użytek z oryginalnego tekstu francuskiego kodeksu musiał być co najmniej ograniczony nie tylko ze względu na brak powszechnej znajomości języka francuskiego, ale także z powodu braku znajomości francuskiego języka prawniczego oraz francuskiej tradycji prawnej¹³, i nie ma się tu na myśli zwykłych mieszkańców Księstwa, ale również jego urzędników (szczególnie niższych szczebli i pracujących na prowincji).

2.2. Szkoła Prawa w Warszawie

W toku prac w ministerstwie sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego szybko dały o sobie znać problemy na polu nauki i znajomości prawa, ponieważ brakowało dostatecznej liczby przygotowanych pod względem prawniczym i administracyjnym urzędników, a na terenie Księstwa nie było w tym czasie ani jednej szkoły wyższej¹⁴. W celu zaradzenia tym niedostatkom w ministerstwie zaczęto realizować inicjatywę A. Łabęckiego, F. K. Szaniawskiego i A. Wyczechowskiego w postaci kursów doszkalających, na które składały się publiczne wykłady prawa cywilnego francuskiego, prawa karnego oraz postępowania cywilnego (francuskiego) oraz karnego¹⁵. W związku z dużym sukcesem kursów zrealizowano projekt o wiele dalej idący w postaci utworzonej na wzór placówek francuskich Szkoły Prawa w Warszawie, głównie sumptem ministra Łubieńskiego, który w tym celu m.in. użyczył części swojego pałacu na tymczasową siedzibę jednostki dydaktycznej. Szaniawski został głównym wykładowcą Kodeksu Napoleona i prawa cywilnego, których to przedmiotów nauczał po kolejnych zmianach organizacyjnych także w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim.

Należy nadmienić, że wiele publikacji F. K. Szaniawskiego powstało w ramach nauczania w Szkole Prawa (później na Wydziale Prawa itd.) i zazwyczaj były one prezentowane w formie wykładów i wystąpień przed studentami. Również praca o rozwodach pt. *Jak przepisy Kodexu Napoleona o rozwodach rozumianemi byćdź maiq?* powstała w związku z wykładem o tym samym ty-

¹² Ibidem.

¹³ K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, s. 199–203.

¹⁴ *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszajtyś, Warszawa 2008, s. 17.

¹⁵ Ibidem, s. 18.

tule, dzięki czemu wiemy do kogo w pierwszej kolejności była zaadresowana. Pogląd F. K. Szaniawskiego był zatem skierowany do przyszłych praktyków: sędziów, asesorów przy trybunałach, podsędków, adwokatów (patronów), sekretarzy, komorników, pisarzy, inkwirentów, aplikantów i innych urzędników, którzy rekrutowali się ze studentów Szkoły Prawa¹⁶.

2.3. Dyskusja wokół wprowadzenia Kodeksu Napoleona i F. K. Szaniawski

Wprowadzenie Kodeksu Napoleona do systemu prawa Księstwa Warszawskiego wiązało się z wielką debatą publiczną, która zaczęła się przed tym wydarzeniem, a która miała być kontynuowana w kolejnych latach. Jeszcze przed rokiem 1808 sfery ziemiańskie i duchowieństwo sprzeciwiały się przyjęciu Kodeksu Napoleona, czego przykładem jest postawa Stanisława Małachowskiego, członka Komisji Rządzącej, oraz prymasa Ignacego Raczyńskiego. Szlachta obawiała się zapowiedzi nowego prawa w kontekście art. 4 Konstytucji Księstwa Warszawskiego, który mówił: „znosi się niewola”, co mogło doprowadzić do zniesienia pańszczyzny i uwłaszczenia chłopów¹⁷. Kontrowersje budziły również zasady hipoteczne francuskie, a także nowe prawo egzekucyjne przewidziane we francuskim kodeksie postępowania cywilnego¹⁸. W przypadku duchowieństwa kluczową rolę odgrywały laickie zasady prawa małżeńskiego, a później dodatkowo obowiązki urzędnicze, które także w związku z nową kodyfikacją miały spaść na kler parafialny. Mimo obowiązywania Kodeksu Napoleona od 1 maja 1808 roku dyskusja nad jego przydatnością w tej formie na ziemiach Księstwa Warszawskiego nie była zakończona. Opozycja Adama Czartoryskiego czy Fryderyka Skarbka po 1813 roku doprowadziła do powstania Komitetu Reformy Cywilnej w 1814 roku¹⁹. W tym momencie należy stwierdzić, że nowy Kodeks znalazł licznych obrońców związanych wcześniej z ministrem Feliksem Łubieńskim oraz Ignacym Sobolewskim. Szczególnie aktywni byli wykładowcy Szkoły Prawa – Antoni Łabęcki, Antoni Wyczechowski, Jan Wincenty Bandtkie oraz Franciszek Ksawery Szaniawski. Za kolejną odsłonę konfliktu wokół Kodeksu Napoleona, znowu o przepisy prawa małżeńskiego, można uznać polemikę, do której doszło między W. A. Maciejowskim, atakującym Kodeks z pozycji szkoły historycznej, i samym Szaniawskim, broniącym logiki przepisów prawa małżeńskiego w *Code Civil*²⁰.

¹⁶ Ibidem, s. 27; F. K. Szaniawski, *O szkole prawa i administracyjnych nauk w Warszawie*, Warszawa 1815.

¹⁷ K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, s. 196–197.

¹⁸ Ibidem, s. 202.

¹⁹ Ibidem, s. 208.

²⁰ J. Bardach, *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*, Wrocław 1971, s. 73–74.

3. Rozprawa o instytucji rozvodu w Kodeksie Napoleona

27 marca 1811 roku Szaniawski wygłosił w warszawskiej Szkole Prawa wykład poświęcony przepisom prawa małżeńskiego w dziedzinie rozwodów. Materia ta była kością niezgody nie tylko między episkopatem a władzami świeckimi Księstwa, gdyż równie silne były protesty szlachty i mieszczaństwa przeciwko laicyzacji narodu, o czym po latach pisał inny wykładowca Szkoły Prawa, hr. Fryderyk Skarbek w *Dziejach Księstwa Warszawskiego*²¹.

Autor, oprócz sześciu odsyłaczy do objaśnienia będącego dodatkiem do głównego tekstu, znajdującym się na końcu pracy, w którym rozwija własną lub podaje zewnętrzną interpretację przepisów²², nie stosuje przypisów. Jedyna znajdująca się w objaśnieniu końcowym literatura to tzw. *motifs*²³, czyli motywy-uzasadnienie dla rozwiązań przyjętych w kodeksie cywilnym francuskim, zaprezentowane przed jego uchwaleniem w Ciele Prawodawczym przez jego członków oraz mówców Trybunatu. Pełna nazwa zbioru mów to *Code civil des Français, suivi de l'exposé des motifs, sur chaque loi, présenté par les orateurs du Gouvernement; des rapports faits au Tribunal au nom de la Commission de législation; des opinions émises dans le cours de la discussion; des discours prononcés au Corps législatif par les orateurs du Tribunal*. Oprócz tych rzadkich i skąpych odsyłaczy, Szaniawski nie stosuje innych przypisów i nie podaje dzieł, które byłyby bazą dla jego stanowiska, choć wspomina, że źródłem jego rozważań jest treść tytułów V i VI księgi I Kodeksu Napoleona, a także „zbierane oraz różne stosowne objaśnienia”²⁴, do których w pierwszej kolejności należy zaliczyć *motifs*. Z drugiej strony, już we wstępie swojego wykładu autor podkreśla, że źródłem wszelkiej (czyli także i tej) refleksji nad każdym przepisem i instytucją kodeksu powinien być kodeks rozumiany jako całość²⁵. Ta holi-styczna metoda polegała na szeroko stosowanej również dzisiaj wykładni systemowej. Kodeks był wyrazem pewnej aksjologii, jego przepisy powinny być konfrontowane ze sobą i porównywane nie tylko w obrębie jednego tytułu czy nawet księgi.

²¹ F. Skarbek, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1860.

²² F. K. Szaniawski, *Jak przepisy Kodexu Napoleona...*, s. 17.

²³ *Code civil des Français, suivi de l'exposé des motifs, sur chaque loi, présenté par les orateurs du Gouvernement; des rapports faits au Tribunal au nom de la Commission de législation; des opinions émises dans le cours de la discussion; des discours prononcés au Corps législatif par les orateurs du Tribunal*, red. G. J. Favard de Langlade, Paryż 1804.

²⁴ F. K. Szaniawski, *Jak przepisy Kodexu Napoleona...*, s. 16.

²⁵ *Ibidem*, s. 6.

3.1. Społeczeństwo, rodzina oraz mniejsze zło w kontekście rozwodów

Przechodząc do treści pracy Szaniawskiego, to czytana nawet po upływie wielu lat w innej rzeczywistości społecznej (jak i religijnej), zadziwia niezwykle demokratycznym charakterem argumentacji duchownego, który przedstawia dualistyczną instytucję małżeństwa z oddzielnymi, ale komplementarnymi sferami: świecką (państwową) oraz religijną, należącą do prawa i świata boskiego²⁶. Demokratyczny charakter zawdzięcza ona temu, że autor powołuje się przede wszystkim na podstawową zasadę Kodeksu, czyli na równość wobec prawa, oraz poprzez to, że często przytaczanym tłem dla problemów małżeńskich i podejmowanymi w związku z nimi czynnościami procesowymi i decyzjami małżonków jest „towarzystwo”, czyli społeczeństwo.

Towarzystwo–społeczeństwo to kategoria, którą autor przywołuje kilkakrotnie w celu egemplifikacji swojej podstawowej tezy, że podług Kodeksu Napoleona rozwód to instytucja wielce niepożądana i negatywna, która powinna być stosowana ostrożnie i w nielicznych przypadkach, a organy wymiaru sprawiedliwości muszą czynić wszystko, żeby odwieść od niego strony. Pomijając zagadnienia natury religijnej, Szaniawski twierdzi, że wszelkie prawa winny dotyczyć socjety raczej, a nie poszczególnych jednostek. Stwierdza, że „często mniejszym złem jest jawna przeciw prawom rozwiązłość w obyczajach, powszechną odrazę ciągnąca za sobą niż nawet stwierdzone prawem szybkie stanu przemiany, dla dogadzania dziwactwu chęci, i przemijającym widokom”. Oprócz sankcji w postaci następczego rozmyślenia się rozwodnika najważniejszym argumentem przeciwko rozwodom jest sytuacja wychowawcza dziecka z rozwiązanego lub tylko unieważnionego małżeństwa. Obok spraw czysto wychowawczych, jak bliżej nieokreślona „pociecha familiynego życia”, Szaniawski zauważa, że dziecko z tak „zakończonego” związku małżeńskiego ma o wiele gorszą pozycję społeczną i można je porównać do sieroty, w związku z czym słusznie związane są silne uprawnienia o charakterze kształtującym i moderującym sędziów w sprawach o rozwód. Warto w tym miejscu podkreślić, że sprawy o rozwód były rozpatrywane w I instancji przez trybunały cywilne. W samym Trybunale Cywilnym Kaliskim w latach 1808–1812 było kilkadziesiąt spraw rozwodowych lub skutkujących rozwodem (np. o obelgi) rocznie²⁷. Na marginesie należy zauważyć, że zasada dobra społecznego jest zwycięsko przeciwstawiana zasadzie dobra jednostki²⁸, co nie do końca odpowiada liberalnemu

²⁶ Ibidem, s. 4.

²⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych, zespół: Trybunał Cywilny Kaliski (dalej: AGAD, TCK), jednostki od 1 do 11.

²⁸ F. K. Szaniawski, *Jak przepisy Kodexu Napoleona...*, s. 7–11.

duchowi Kodeksu oraz pierwowzorom napoleońskiego rozvodu z *droit intermédiaire*²⁹.

Szaniawski podkreśla, że w sprawach małżeńskich stronami nie są wyłącznie małżonkowie, ale w pewien sposób także społeczeństwo, które stoi na straży porządku rodzinnego – fundamentu ustroju państwowego. Nie są to zatem zwykle sprawy cywilne, w których sąd powinien pozostać bezstronnym arbitrem. W pracy *explicito* wyrażone jest stanowisko, że „Sędziowie są w ten czas obrońcami najważniejszego interesu towarzystwa, opiekunami sierot, stróżami obyczajów, podstawą na której się opiera tak potrzebne do szczęścia narodów, i osób familiyne życie”³⁰. Stanowisko tak wyrażone pozostaje spójne z obecnie przyjmowaną zasadą odrębności spraw cywilnych o charakterze rodzinnym od innych spraw cywilnych. Autor przywołuje całość uregulowań Tytułu VI Księgi I Kodeksu Napoleona (art. 229–311), żeby wykazać, iż opisane tam prawa, mechanizmy, procedura oraz zastrzeżenia mają na celu uzmysłowienie współmałżonkom negatywnych i dalekosiężnych skutków rozvodu (sytuacja rodziny, brak możliwości ponownego małżeństwa między rozwiedzionymi, czy okres wstrzymania się od ponownego wejścia w związek małżeński z inną osobą). Wymowny jest obowiązek sędziego, wynikający z art. 282 Kodeksu: „Sędzia obojgu razem, i każdemu z nich w szczególności, w przytomności dwóch notaryuszów, przełoży uwagi, i napomnienia przyzwoite; da im przeczytać Dział IV. Niniejszego Tytułu, który urządzi skutki rozvodu, i wystawi im wszelki wypadki, z takiego ich postępku”³¹.

Szaniawski traktuje rozwód oraz unieważnienie małżeństwa za równie niebezpieczne dla społeczeństwa i nie wdaje się w rozważania odnośnie do podstawowych różnic między tymi instytucjami³². Ponadto formułuje pogląd, że gdyby sądy trzymały się ściśle litery Kodeksu dotyczącej prawa o małżeństwach, wtedy „ledwo kiedy nieważność małżeńskiego związku wyrokować może”³³. W praktyce miano jednak do czynienia z tendencjami odwrotnymi. Przesłanki rozwiązania małżeństwa z Kodeksu Napoleona były interpretowane rozszerzająco³⁴, co w pierwszej kolejności dotyczyło obelgi jako podstawy żądania rozvodu.

Autor odnosi się również do treści przepisu art. 231 Kodeksu, gdzie mowa jest o trzech przyczynach żądania rozvodu przez każdego z małżonków: z powodu gwałtów, srogości i ciężkich obelg. Trzeba podkreślić, że ustawodawca

²⁹ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 181 i n.

³⁰ F. K. Szaniawski, *Jak przepisy Kodexu Napoleona...*, s. 10.

³¹ A. Rosner, *Pierwsze polskie tłumaczenia Kodeksu Napoleona*, [w:] K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, s. 325.

³² F. K. Szaniawski, *Jak przepisy Kodexu Napoleona...*, s. 11 i n.

³³ *Ibidem*, s. 11.

³⁴ P. Pomianowski, *Z problematyki rozwodów w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, nr 2.

francuski, oprócz podania przyczyn, nie załączył dodatkowej charakterystyki czy opisu, które ułatwiałyby przeprowadzenie precyzyjnej kwalifikacji różnych stanów faktycznych pod rzucone gwałty, srogości czy ciężkie obelgi³⁵. W pierwszym wydaniu tłumaczenia Szaniawskiego z 1808 roku przy art. 231 umieszczony został przypis (1) końcowy Tytułu VI Księgi I Kodeksu³⁶, w którym tłumacz zacytował wypowiedzi dwóch osób, które zamieszczone zostały w podanych wcześniej *motifs*: J.-P. Treicharta, radcy stanu we Francji, oraz J.-C. Gilleta, członka Trybunatu. Oba stanowiska są niezwykle ogólne, nie podają jakichkolwiek stanów faktycznych za przykład. Treichart podkreśla, że pod postacią gwałtów, srogości i ciężkich obelg należy rozumieć zachowania trwałe i niepodejmowane pod przypiływem przemijającego i chwilowego popędu, złego humoru czy nieukontentowania. Na marginesie dodajmy, że ustawiczność, wielokrotność i ciągłość zachowań składających się na gwałt, srogość czy ciężkie obelgi w Kodeksie Napoleona z 1804 roku korespondują z dzisiejszą sądową definicją psychicznego lub fizycznego znęcania się nad drugą osobą³⁷. Z kolei według zacytowanych słów Gilleta to gwałty wymierzone są w bezpieczeństwo cielesne małżonka, srogości ingerują w „spokojność i zachowanie przyzwoitości życia”, a ciężkie obelgi naruszają honor i sławę. Należy podkreślić, że w oryginalnym tekście francuskim Kodeksu z 1804 roku nie ma żadnych przypisów i zostały one przygotowane i dodane przez tłumacza, który czerpał ich treść z aktów powstałych we francuskich instytucjach publicznych w ramach debaty nad tekstem i rozumieniem Kodeksu. W omawianej broszurze o rozumieniu przepisów o rozwodach Kodeksu Napoleona Szaniawski ogranicza się do krótkiego opisu każdej z przyczyn wymienionej w art. 231 Kodeksu oraz przytacza (w odesłaniu) oryginalną, francuską wersję wypowiedzi Treicharta oraz Gilleta³⁸. Uważa, że sformułowania użyte w przepisie art. 231 Kodeksu nadto są ogólne, ale ich dokładne zrozumienie jest łatwe w oparciu o tekst oraz opinie załączone w odniesieniu³⁹.

3.2. Ewolucja poglądów na kwestię rozwodów w dalszej twórczości F. K. Szaniawskiego

Omawiana broszura była pierwszą wypowiedzią autora odnośnie do kwestii rozwodów na gruncie Kodeksu Napoleona, choć nie ostatnią. Swoje poglądy rozwijał zarówno w kolejnych pracach o ogólnym charakterze⁴⁰, jak i na

³⁵ *Code civil des Français...*, s. 77.

³⁶ A. Rosner, op. cit., s. 325 i 335.

³⁷ Por. wyrok SN z 27 lutego 2002 r., II KKN 17/00, OSNKW z 2002 r. nr 7–8, poz. 55.

³⁸ F. K. Szaniawski, *Jak przepisy Kodeksu Napoleona...*, s. 18–19.

³⁹ *Ibidem*, s. 12.

⁴⁰ F. K. Szaniawski, *Wiadomości początkowe w Nauce prawa przez X. Szaniawskiego D. O. P. i Profesora w Królewsko-Warszawskim Uniwersytecie*, Warszawa 1815, s. 128 i n.

łamach „Themis Polskiej”, gdzie starał się godzić z jednej strony tradycję staropolską i doktrynę katolicką, a z drugiej – wewnętrzną logikę Kodeksu Napoleona, który wywodził się z innej tradycji kulturowej. W pierwszej kolejności należy zauważyć, że o ile w broszurze z 1811 roku Szaniawski bronił samej instytucji rozwodu, podkreślając jednak, że może być ona zasadna jedynie w nielicznych przypadkach i po przeprowadzeniu specjalnego postępowania w sprawie, gdyż sama zgodność stron nie powinna wystarczać, to z czasem zmienia swoje stanowisko. Właśnie na łamach „Themis Polskiej”⁴¹, po uchyleniu w 1825 roku księgi I Kodeksu i przyjęciu Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego Szaniawski przedstawia pogląd, w którym krytykuje instytucję rozwodu, gdyż może ona zachęcać innych do tego samego, co skutkowałoby pochopnością przy zawieraniu małżeństw⁴². Autor poleca jednak zamiast rozwodu stosowanie separacji jako bardziej właściwej, mniej niebezpiecznej społecznie oraz posiadającej długą tradycję i zgodnej z prawem kanonicznym. Według Rafała Kania mogło to wynikać z oportunistycznego samego Szaniawskiego w kontekście dojścia do głosu dawnej opozycji przeciwko ustawodawstwu francuskiemu⁴³.

4. Podsumowanie

Przechodząc do podsumowania, należy jeszcze raz podkreślić, że F. K. Szaniawski, duchowny Kościoła rzymskokatolickiego, zaraz po wprowadzeniu nowego ustawodawstwa francuskiego akceptował obecność instytucji rozwodu w Kodeksie Napoleona, obowiązującym na terytorium Księstwa Warszawskiego, tłumacząc, że zgodnie z rozumowaniem prawodawcy francuskiego rozwód jest mniejszym złem. Ten wentyl bezpieczeństwa powinien być stosowany bardzo rzadko i w szczególnie uzasadnionych przypadkach, a sędziowie trybunałów muszą w pierwszej kolejności dołożyć wszelkich starań, żeby chronić związek małżeński już zawarty. Szaniawski znał dobrze francuską tradycję prawną, dziwi więc brak nawiązania do o wiele bardziej liberalnych przepisów z okresu tzw. *droit intermédiaire* w tej materii, żeby pokazać, jak przepisy o rozwodach w Kodeksie Napoleona w istocie zostały zaostrzone w stosunku do prawa z lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku we Francji. Szaniawski nie zapomina o wymiarze religijnym aktu małżeństwa, pisząc o podwójnym świecko-boskim charakterze małżeństwa, ale skupia się przede wszystkim na jego prawnym (laickim) i społecznym kontekście. Ostatecznie jego poglądy

⁴¹ Idem, *Uwagi z powodu zastrzeżenia w artykule 203 i 249 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego, że nieważność małżeństwa, rozwiązanie onegoż i rozłączenie co do stołu i łoża jedynie na zasadzie ustaw wyznawania małżonków uznany być mogą*, „Themis Polska” 1828, nr 3.

⁴² Ibidem, s. 133 i n.

⁴³ R. Kania, *Myśl polityczno-prawna Franciszka Ksawerego Szaniawskiego (1768–1830)*, Płock 2012, s. 388.

na ten temat uległy drastycznej zmianie wraz ze zmianą okoliczności politycznych w Królestwie Polskim, co tym bardziej może podkreślać raczej ich funkcjonalizm (po 1808 roku bronienie Kodeksu Napoleona jako całości), a po 1825 roku polityczny lub towarzyski oportunizm.

Bibliografia

Dokumenty archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, zespół: Trybunał Cywilny Kaliski.

Źródła

Code civil des Français, Paryż 1804.

Kodex Napoleona z przypisami, przekł. F. K. Szaniawski, Warszawa 1808.

Literatura

Bardach J., *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*, Wrocław 1971.

Bieliński J., *Królewski Uniwersytet Warszawski*, Warszawa 1911.

Bieliński J., *Szkoła Prawa Księstwa Warszawskiego (1808–1815). Zarys Historyczny*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1906, nr 9–19.

Code civil des Français, suivi de l'exposé des motifs, sur chaque loi, présenté par les orateurs du Gouvernement; des rapports faits au Tribunal au nom de la Commission de législation; des opinions émises dans le cours de la discussion; des discours prononcés au Corps législatif par les orateurs du Tribunal, red. G. J. Favard de Langlade, Paryż 1804.

Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915, red. S. Kieniewicz, Warszawa 1981.

Gillet J.-C., *Discours prononcé au corps législatif, par le tribun Gillet, l'un des orateurs chargés de présenter le voeu du tribunal, sur la loi relative au divorce*, [w:] *Code civil des Français: suivi de l'exposé des motifs, sur chaque loi, présenté par les orateurs du gouvernement...*, t. III, Paryż 1804.

Kania R., *Myśl polityczno-prawna Franciszka Ksawerego Szaniawskiego (1768–1830)*, Płock 2012.

Leśnodorski B., *Szkoła prawa i nauk administracyjnych w Księstwie Warszawskim*, [w:] *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1963.

Pol K., *Poczet prawników polskich XIX–XX w.*, Warszawa 2011.

Pomianowski P., *Z problematyki rozwodów w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, nr 2.

- Rosner A., *Pierwsze polskie tłumaczenia Kodeksu Napoleona*, [w:] K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008.
- Savoye-Rollin J.-F., *Rapport fait Au trybunat, par le tribun Savoye-Rollin, au nom de la section de législation, sur la loi relative au divorce*, [w:] *Code civil des Français: suivi de l'exposé des motifs, sur chaque loi, présenté par les orateurs du gouvernement...*, t. III, Paris 1804.
- Skarbek F., *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1860.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008.
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009.
- Sobociński W., *Wydział Prawa w Uniwersytecie Warszawskim (1816–1831) i w szkole Głównej*, [w:] *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1963.
- Suligowski A., F. K. Szaniawski, [w:] *Historia nauki polskiej*, t. VI, Wrocław 1974.
- Szaniawski F. K., *Jak przepisy Kodexu Napoleona o rozwodach rozumianými bydź maią?*, Warszawa 1811.
- Szaniawski F. K., *Organizacja Notariuszów i szkół prawa*, Warszawa 1807.
- Szaniawski F. K., *Wiadomości początkowe w Nauce prawa przez X. Szaniawskiego D. O. P. i Profesora w Królewsko-Warszawskim Uniwersytecie*, Warszawa 1815.
- Szaniawski F. K., *Uwagi z powodu zastrzeżenia w artykule 203 i 249 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego, że nieważność małżeństwa, rozwiązanie onegoż i rozłączenie co do stołu i łoża jedynie na zasadzie ustaw wyznawania małżonków uznanyymi być mogą*, „Themis Polska” 1828, nr 3.
- Treilhard J. B., *Exposé des motifs de la loi sur le divorce, par le conseiller d'état Treilhard*, [w:] *Code civil des Français: suivi de l'exposé des motifs, sur chaque loi, présenté par les orateurs du gouvernement...*, t. III, Paryż 1804.
- Wyczawski H. E., *Fr. Ks. Szaniawski*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. IV, Warszawa 1983.
- Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2008.

Orzecznictwo

Wyrok SN z 27 lutego 2002 r., II KKN 17/00, OSNKW z 2002 r. nr 7–8, poz. 55.